

PAMFIL BILȚIU, MARIA BILȚIU¹, ROMÂNIA

Cuvinte-cheie: poartă, ornamentală, meșteri, monumentalitate, frumusețe estetică, scene, sculptură.

Poarta maramureșeană. Trăsăturile caracteristice și funcțiile ei

Rezumat

Cercetarea noastră este rezervată analizei porții maramureșene ca valoros obiectiv de artă populară, emblematic pentru Maramureș.

În prima parte am analizat trăsăturile caracteristice: frumusețea, complexitatea, echilibrul compoziției și al proporțiilor, trăsăturile meșterilor de porți.

Partea a doua este rezervată funcțiilor pe care le îndeplinește acest obiectiv de artă populară: funcția estetică, funcția magică, cea apotropaică, funcția socială, funcția de carte de identitate locală. Nu am omis funcția de reclamă a porții, cea de individualizare a proprietarului, apoi cea de propagandă religioasă și de propagandă politică.

¹ Baia Mare.

Keywords: gate, ornament, popular craftsmen, monumentality, aesthetic beauty, scenes, sculpture.

The Maramureş Gate. Characteristics and Functions

Summary

Our research is reserved for the analysis of Maramureş gates, as a valuable objective of folk art, emblematic for Maramureş.

In the first part of the research we have analysed its characteristic features: beauty, complexity, balance of proportion and composition, the distinguishing features of the craftsmen.

The second part is reserved for the functions that this folk art object fulfills: the aesthetic function, magical function, apotropaic and social functions, as well as the function of serving as a local landmark. We did not omit its function as an advertisement, as a way of individualizing the owner, and then as a method of religious and political propaganda.

Poarta maramureșeană. Trăsăturile caracteristice și funcțiile ei

Porțile maramureșene nu reprezintă un caz izolat în planul creației populare. Ele se înscriu în familia mare a artei lemnului din Maramureș. Pe bună dreptate observa Francisc Nistor că transformările satului maramureșean pe plan social, economic și cultural nu au dus la dispariția artei populare, ci la dezvoltarea ei în mod creator. În această privință sunt revelatoare salbele de porți care încântă ochiul celui care străbate ulițele satului de astăzi. (Nistor, 1977: 9).

Ni se sugerează în afirmația autorului citat că o trăsătură definitorie a porții maramureșene este frumusețea prin care atrage, ca un magnet, nu numai pe specialiști ci și un public larg iubitor al frumosului.

Porțile din Maramureș cuceresc apoi prin complexitate care ne este exprimată, mai ales, la porțile mai noi de încărcătura motivistică care se evidențiază prin bogăția, varietatea motivelor, dar și prin eleganța arhitecturii lor.

Trebuie să subliniem că poarta maramureșeană a parcurs un proces dinamic de evoluție, de la simplu la complex, care a generat o încărcătură artistică tot mai mare datorită îmbogățirii substanțiale a registrului motivistic.

Prin îmbogățirea încărcăturii motivistice, în raportul tradiție – inovație, poarta maramureșeană întrunește o trăsătură deosebită și de mare importanță, care o individualizează și care este aceea de istorie de spirit capabilă să exprime idei sentimente, aspirații, ale cărei semne încărcate cu o mito-simbolică pregnantă au străbătut veacurile ajungând până la noi. Un mare meșter popular, Găvrilă Hotico Herenta din Ieud, prin cele declarate nouă, ne-a întărit această convingere. „Fiecare poartă ascunde o scriere cu dalta și ciocanul, dacă vrei o poveste, și de talentul meșterului depinde reușita ei.”

Porțile maramureșene impresionează prin echilibrul compozițiilor, asociațiilor de motive, respectarea proporțiilor. Același meșter ne-a mai mărturisit că „prin talentul și măiestria făuritorului de porți caută să impresioneze ochii tuturor celor care se uită la poartă.”

Personalitatea meșterului de porți este una complexă. În realizarea unei porți cu încărcătură artistică este importantă capacitatea creatorului de sintetizare și de selecție, la care se adaugă fantezia creatoare, sensibilitatea, inventivitatea. Un alt mare meșter, Gheorghe Borodî din Vadu Izei, ne-a sugerat că există multe calități pe care trebuie să le îndeplinească un meșter de porți. „El trebuie să aibă mână sigură, ochi ager, că am cunoscut meșteri care nu măsurau nimic când făceau o poartă, că totul ieșea din ochi. Meșterul trebuie să aibă multă precizie și îndemânare că dacă strică o suprafață s-a dus poarta. Trebuie s-o ia de la început.” Nu întâmplător, în Maramureșul Istoric, meșterii versați și pricepuți erau denumiți „meșteri de meserie”, „maistări”.

Vorbind de rigorile respectării armoniei și proporțiilor compozițiilor ornamentale ale porților, Mihai Dăncuș sublinia: „Dacă vechile porți maramureșene, atât de renumite, se caracterizează printr-o armonie a proporțiilor și a elementelor lor decorative, aproape

desăvârșite, noile porți, datorită unor meșteri de mare talent, sunt mult mai încărcate cu elemente decorative, ca expresie a dorinței meșterilor populari de a-și etala priceperea și talentul.” (Dăncuș, 1986: 72). Părerea este discutabilă. Într-adevăr încărcătura ornamentală la porțile noi este cu mult mai bogată față de cele vechi, dar cercetând-o la un mare număr de porți am constatat că ea nu a dăunat respectării armoniei și proporțiilor și nici echilibrului ornamenticii, meșterii dovedind rigurozitate pe această linie.

Mai trebuie să adăugăm că nu putem compara ornamentica porților noi cu a celor vechi care se reducea la unul, două sau câteva motive. Dacă studiem cartea „**Poarta maramureșeană**” de Francisc Nistor, constatăm că multe porți investigate cuprind o ornamentică simplă, alcătuită din câteva motive: torsada, crucea circumscrisă, pomul vieții, rozeta.

O trăsătură definitorie a porții maramureșene este originalitatea. Cercetările noastre de teren ne-au dovedit că meșterii din Maramureș nu copiază. Deși porțile din Maramureș prezintă unele similitudini cu cele din alte regiuni ale țării: Gorj, Vâlcea, Buzău, Moldova, originalitatea porții maramureșene nu poate fi contestată.

Porțile din Maramureș se individualizează prin caracteristici particularizante. Modelele mai noi se deosebesc de porțile din alte zone, mai întâi prin numărul impresionant de motive ale ornamenticii, apoi prin numărul mare de motive particularizante neîntâlnite în alte zone ale țării. Multe din categoria celor emblematice, care exprimă concepții, preocupări și pasiuni ale proprietarilor, aparțin cărții de identitate locală. În ornamentica porților maramureșene descoperim și motive din alte categorii, unele cu statut de unicate, fie ele zoomorfe, fie simbolice, folclorice, cosmomorfe, antropomorfe.

Meșterii de porți maramureșeni sunt creatori de stiluri proprii prin care și individualizează creația. Un exemplu concludent ni l-a oferit marele meșter din Săpânța, Ion Stan Pătraș, creator de porți sculptate și pictate. Pe lângă motivele tradiționale reprezentate pe porțile sale, meșterul din Săpânța a sculptat, ca și pe crucile sale, scene ilustrând trăsăturile proprietarului. Meșterul Găvrilă Hotico Herenta din Ieud sculpta motivele ornamentale intrând în masa lemnului până la o adâncime de șase centimetri, pentru a scoate mai bine în relief compoziția ornamentală, imprimându-i astfel un plus de frumusețe. Meșterii de porți din Călinești preferau decorul prin incizie și mai puțin prin sculptare. Un mare meșter de porți, Ioan Țiplea din Ferești, ne-a declarat că „un meșter este cu atât mai valoros cu cât știe mai bine lucra după stilul lui, fără să copieze ce fac alții.

Poarta maramureșeană se deosebește de porțile din alte județe și prin monumentalitate. S-a ajuns la modelele noi de porți cu cinci sau șase stâlpi. Sunt numeroase trăsăturile particularizante ale porții maramureșene. Modelele mai noi cuceresc prin noutatea pe care ne-o etalează ornamentica dar și structura arhitectonică. Un alt meșter de porți, Pătru Godja Pupăză, ne spunea că „atât meșterii cât și proprietarii sunt dornici de noutate, nu le plac porțile lucrate după același calapod și aici intervine inventivitatea și noul în procesul de creație. Vreau să vă spun că am creat și eu motive pe care alți meșteri nu le-au reprezentat pe porțile lor.”

Funcțiile porții maramureșene

Fiind un obiectiv de artă populară complex, cu o încărcătură mito-simbolică deosebită, poarta a fost destinată să îndeplinească diverse funcții. Din discuțiile cu un proprietar am reținut multe date legate de rosturile ei. Astfel, se detașează funcția estetică a porții maramureșene. Așa cum am amintit, ea cucerește prin frumusețe pe toți privitorii, nu numai pe specialiști, ci și pe un public larg iubitor de frumos. Pentru toți poarta maramureșeană constituie o atracție irezistibilă. Când privești o poartă te cucerește mai întâi frumusețea ei, izvorâtă din harul creator al meșterului. Nicăieri nu am întâlnit atâta har creator ca la meșterii de porți din Maramureș. Porțile lor sunt veritabile podoabe artistice.

Un vestit meșter, Găvrilă Utan din Călinești, ne-a declarat: „Ce frumoasă este poarta noastră din Maramureș și îi bine că o vreau tot mai mulți proprietari și cu ea se fălesc și se mândresc.” Meșterul maramureșean Gheorghe Borodi, din Vadu Izei, ne-a sugerat că orice meșter de meserie, când începe lucrul la o poartă, este convins că trebuie să o facă frumoasă, nu numai ca să-i placă proprietarului, ci și tuturor care se uită la ea. Este limpede că poarta maramureșeană este un bun estetic colectiv. Această funcție ne este exprimată de modul ingenios cu care sunt reprezentate motivele, combinațiile de motive și compozițiile ornamentale.

Funcția magică a porții maramureșene este cea mai evidentă și ne este exprimată de diversele motive mito-simbolice reprezentate mai ales pe fruntar și pragul de sus al porții pe unde se circulă foarte mult. Sunt ilustrative pe această linie crucea, cu variatele ei modele, șarpele, vița de vie cu strugurele, frunza de stejar cu ghinda, rozetele, pomul vieții, la care se adaugă motivele zoomorfe: ursul, cerbul, calul, boul, șarpele. Capătă importanță pe această linie motivele cosmomorfe dar și avimorfe, fitomorfe, antropomorfe.

Magia porții ne este certificată apoi de amplasarea la fruntar de crengi verzi la unele sărbători, mai ales, din ciclul primăverii: Sângeorz, Florii, Paști, Rusalii, Arminden.

În Țara Lăpușului această funcție ne este elucidată și de oficierea de practici magice la poartă. La sosirea alaiului la casa mirelui, stegarul sparge ritual un blid de lut pentru norocul familiei nou întemeiate. La nunțile din Maramureș, porțile se împodobesc pompos cu crengi de brad, paltin, mesteacăn, cununi de flori și de plante, unele învestite de omul din popor cu funcții magice.

Poarta concentrează valențe magice și datorită montării pe ea a unor obiecte cu valențe magice. Capătă o importanță aparte piatra găurită care se așază la pragul de sus al porții.

Piatra găurită semnifică litolatria sau adorația pietrelor sacre, una arhaică răspândită pe toate continentele lumii. Există multe credințe legate de rolul ocrotitor al pietrelor și o ilustrativă dovadă pe această linie ne-o oferă talismanele făcute din ele. (Evseev, 1998: 167).

Cu funcție magică sunt montate pe porțile din Maramureș coarnele de berbec descărnate, de largă răspândire în arta noastră populară. Le întâlnim pe gardurile și copacii din grindurile Deltei Dunării, dar și pe gardurile din gospodăriile Obcinei Bucovinei. Ele aveau funcția de apărare a gospodăriei și de stimulare a forțelor genezice ale berbecului, dar îndeplinesc și o funcție apotropaică. (Evseev, 1998: 48-49).

Francisc Nistor argumenta că funcția magică a porții maramureșene ne este exprimată prin credințele și superstițiile legate de pragul acesteia. Autorul amintește despre ritualul și

magia pragului porții, considerat, în trecut, loc cu semnificații magice importante. După credința țăranului maramureșean nu se putea efectua niciun târg din prag. Același autor amintește de prescripțiile ritualice legate de așezarea porții. Sub stâlpii care leagă pragul se puneau aghiasmă și tămâie. (Nistor, 1977: 16).

Strâns legată de funcția magică a porții este cea apotropaică. În concepția maramureșeanului, poarta era o barieră pusă în calea maleficului, capabilă să oprească pătrunderea în incinta gospodăriei a duhurilor rele. La pragul porții se oficiau practici magice cu funcții apotropaice. În Țara Lăpușului, la plecarea mirilor la cununie se puneau jeric la toate pragurile peste care treceau, nelipsind nici cel al porții „ca să nu să leje de ii nimic”. (Cupșeni). În același sat, când sosea alaiul nupțial la casa mirelui se spărgea pe poartă, cu suportul steagului, un blid de lut „pântru norocu’ noii familii”.

Cu siguranță funcția apotropaică a porții ne este cel mai bine elucidată de motivele ornamentale cu încărcătură mito-simbolică. Capătă importanță lanțul care exprimă un principiu al captivității. Șarpele are și funcție apotropaică. Unii performeri ne-au sugerat că „zermele” apără coconii. Sugestia ne-o argumentează și balada-colind despre șarpele antropofag, care semnifică încredințarea încă de la naștere a nou-născutului șarpelui ocrotitor. (Bilțiu, 2012: 45).

Motivul funiei împletite îndeplinește și ea aceeași funcție, dacă avem în vedere că înconjoară corpul bisericilor de lemn în scop protector. Pe stâlpii porților întâlnim reprezentări de chipuri umane numite „păzitorii casei”. În casă se găsește averea omului, iar păzitorii ei pot fi și oameni reprezentați plastic pe poarta de intrare. Mâna omului, frecvent reprezentată pe porțile din Rozavlea, nu este doar un simbol al hărniciei, ci și o parte a corpului cu care omul se apără. Așa cum arată cercetările, ea slujește și drept armă. (Chevalier, Gheerbrant, II, 1993: 313). Soarele, reprezentat într-o gamă variată de modele, nu este doar astrul principal care furnizează lumina și căldura, ci este și protector al familiei, așa cum ne-o certifică botezul precreștin la soare, atestat de către noi în Țara Lăpușului. Când moașa închină copilul la soare rostește formula orală: „Îl botez la tine, Sfinte Soare, să-l crești mare și de rele să-l păzești.” Și luna este benefică pentru om, dovadă jurământul fărtaților la lună, atestat de cercetările noastre în Țara Lăpușului. În ornamentica porților maramureșene există multe alte motive mito-simbolice care imprimă funcția apotropaică a porții. Crucea este un apotropeu, reprezentat într-o gamă variată de tipare, pe care o întâlnim aproape pe fiecare poartă. Acestea i se adaugă sulita, lancea, icoanele și portretele de sfinți.

Cercetătorii Valer Butură și Tancred Bănățeanu au evidențiat funcția socială a porții maramureșene. „Cu timpul poarta primește, pe lângă rolul funcțional estetic și pe cel social, ea spunând trecătorului rangul pe care-l avea stăpânul gospodăriei. În Evul Mediu, porți monumentale au avut doar curțile nobililor, dar cu timpul acest drept a fost acordat și țăranilor privilegiați.” (Butură, 1989: 91). Rezultă că poarta din Maramureș, în Evul Mediu, a îndeplinit funcția de obiectiv de diferențiere socială, porțieșii având dreptul doar la vraniță.

Dacă în unele scene sociale din ornamentica porților, proprietarul este surprins practicând ocupațiile tradiționale, întâlnim scene menite a combate metehne umane precum fumatul și alcoolismul. Pe o poartă din Săpânța întâlnim o scenă în care personajul cu țigara în gură și sticla cu băutura în mână este reprezentat într-o horincie, iar jos este redată moartea sub forma unui schelet. Este o scenă avertisment pentru cei acaparați de plăcerile fatale ale vieții.

Poarta este elementul gospodăriei la care privesc cei dintâi trecătorii. Drept urmare fiecare proprietar dorește să se individualizeze prin ea, în acord cu preferințele și pasiunile sale, poarta îndeplinind astfel funcția de carte de identitate locală.

Cercetând un număr impresionant de porți, am constatat că acest element este oglinda

Poartă din Desești; foto: Florin AVRAM

concepțiilor, pasiunilor și ocupațiilor proprietarilor. În structura ornamenticii, încărcată de scene și semne, am descoperit proprietari pasionați de istoria locală, dovadă scenele „Dragoș Vodă vânând zimbrul”, „Voievodul Bogdan Vodă călare pe cal”, „Pintea stând la sfat cu ortacii”. În ornamentica porților am întâlnit proprietari pasionați de trecutul istoric, glorios al patriei, dovadă scenele: „Strămoșii noștri”, având reprezentări pe regele Decebal și un soldat dac Tarabostes, apoi Stindardul dacic, Lupoanca capitolină, Ștefan cel Mare.

Ornamentica porților ne ilustrează faptul că maramureșeanul este mândru de obârșia lui și de tot ce aparține de identitatea sa. Sunt semnificative pe această linie scenele: „Am fo și-om si”, „Fusul cu zdrangăne”, „Capul de bour”. Nu lipsesc motive emblematice curioase și șocante cum ar fi „steaua comunistă” însoțită de secera și ciocanul, care simbolizează înfrățirea dintre proletariat și țărănime, de pe o poartă din Vadu Izei, care a aparținut unui proprietar comunist convins. Ornamentica porților ne înfățișează proprietari înfrății cu tradițiile strămoșești, dovadă scenele „Mireasă cu druște”, „Botejune pe Iza”.

În ornamentica porților descoperim scene care ne dezvăluie o trăsătură importantă a maramureșeanului, aceea de „Homo religiosus”. La porțile noi, care au fundătura mai mare,

aceasta este rezervată scenelor religioase, pe care le întâlnim în iconografia bizantină, înfățișându-i pe: Iisus Hristos, Maica Sfântă, Arhanghelii Mihail și Gavriil. Având pe această linie dovezi că poarta, îndeplinește și o funcție religioasă.

Este mai puțin cunoscut faptul că poarta îndeplinește și o funcție de reclamă. Prima poartă de reclamă o datorăm lui Ion Stan Pătraș, făcută pentru prietenul său Ștefan, la bufetul satului. Textul este edificator și convingător pentru funcția de reclamă a porții:

„Veniți cu toți deompreună
Să vă dau o bere bună
Și vin și o țuică dulce
Ca să vă-ndulciți pă buză
Rumu, berea și lichioru
Care-i place la tăt omu
Veniți și voi, hăi, neveste
Să vă dau lichior că este
Câte-on păhar de voi da
De toată grija-ț uita
Vă zic la toți să trăiți
Și la bufet să viniți.” (Bilțiu, 2008: 93-94).

Funcția de reclamă a acestei porți ne este certificată și de scena în care bufetarul servește un client la bufet, iar clientul își bea paharul.

O poartă nouă de reclamă am întâlnit la Glod, la fierarul „Bossu”, care este reprezentat între brazi, pe aripă, iar în partea de sus este scris textul reclamă:

„Asta-i poarta fermecată
Că de Bossu-i proiectată,
Cură horinca din poartă
Cine stă la ea se-mbată
Cu horică pipărată
De la Bossu de sub poartă.”

Poarta are un robinet, la stâlp, pe care curge țuică destinată oaspeților, clienților sau trecătorilor.

Pe poarta proprie, meșterul Petru Godja Pupăză din Valea Stejarului, în scop de reclamă s-a autoreprezentat pe fundătură lucrând cu dalta și ciocanul. Pe poarta proprie a lui Gheorghe Opriș din Sârbi, proprietar al complexului de instalații țărănești, stăpânul este reprezentat cu sticla în mână semnificând o reclamă rezervată ospitalității maramureșeanului și care este întărită de urarea „Bine ați venit!”.

Ion Stan Pătraș a realizat și unica poartă de propagandă politică, care a străjuit intrarea în fostul C.A.P. din Săpânța. Oamenii politici de la conducerea C.A.P.-lui și a comunei s-au gândit că arta meșterului ar putea sluji prin desen, culoare și vers la preamărirea binefacerilor sistemului de organizare a agriculturii din acel timp. Sub scene sculptate pe stâlpi, meșterul a

scris versuri propagandistice. Sub stema P.M.R., meșterul a săpat în lemn versurile:

„Traiul nostru îmbelșugat
Partidul ne-a arătat.”

Scenele cu colectivști marchează anotimpurile anului. La o masă plină de bucate este reprezentată o familie de colectivști în timpul iernii, iar sub ea meșterul a scris versurile:

„Noi azi vară am tot muncit
Și recolte am dobândit.”

Primăvara este ilustrată prin imaginea tractorului sub care erau scrise versurile:

„Iată, ne-a sosit tractorul
Să-i dăm ajutor cu zorul
Să lucrăm mână în mână
Să avem recoltă bună.”

Pe un stâlp este sculptată stema R.P.R., precum și o femeie cu snopul în seceră. Jos, pe stâlp este sculptată o scenă cu președintele Gheorghe Turda călare pe cal, venind de pe ogoarele C.A.P.-ului. Alte scene oglindesc mulsul oilor, îngrijitul vacilor. Fiecare imagine este însoțită de versuri care aduc laude harnicilor muncitori ceapiști.

Mihai Dăncuș sublinia că porțile, ca atribute de ordin cultural, conferă identitate zonală, dar trebuie să subliniem că multora dintre meșterii vestiți li s-au comandat porți în localități din multe județe ale țării, un argument că poarta maramureșeană este și un obiectiv de unitate spirituală a românilor de pretutindeni.

Bibliografie

Bilțiu, Pamfil, *Ion Stan Pătraș și zestrea sa artistică*, Baia Mare, Editura Ethnologica, 2008.

Bilțiu, Pamfil, *Studii de etnologie românească, volumul III*, Baia Mare, Editura Eurotip, 2012.

Butură, Valer, *Străvechi mărturii de civilizație românească*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.

Chevalier, Jean, Gheerbrant, Alain, *Dicționar de simboluri, volumul II*, București, Editura Artemis, 1993.

Dăncuș, Mihai, *Zona etnografică Maramureș*, București, Editura Sport- Turism, 1986.

Evseev, Ivan, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Timișoara, Editura Amarcord, 1998.

Nistor, Francisc, *Poarta maramureșeană*, București, Editura Sport-Turism, 1977.